

Ultima ratio

- ja muita epätieteellisiä katkelmia
P. Hemánuksen ja I. Tervosen vast'ikään
ilmestyneen kirjan johdosta
(Totuuksista utopioihin, Keuruu 1986)

1. "Nihil est sine ratione" eli "mikään ei ole olemassa ilman perustetta". Tämä lyhyt lause generoi päättymättömän tarinan, Suuren kertomuksen. Jos nimittäin kelpo tutkija tai journalisti sanoo jotain asiantilaa todeksi, olemassa olevaksi/olleeksi, täytyy hänen esittää väitteelleen perustelu. Mitään kun ei ole olemassa "sine ratione". Mutta myös perustelulle on esitettävä peruste, perustelun perustelulle peruste, ...

Ja niin edelleen ja edelleen.

Näin päättymätön tarina lähtee liikkeelle. Tutkijamme taivaltaa uljaasti pitkin perusteiden ketjua oikealta vasemmalle, kohti Alkua, Perimmäistä perustetta (Ultima ratio). Mutta pian alkavat ehtyä hänen voimansa ja aika käydä vähiin. Artikkelit, opinnäyte tai tutkimusraportti on kirjoitettava valmiiksi säädetyn ajan ynnä vaivalla puhuttujen lykkäysten puitteissa. Hän joutuu katkaisemaan perustelujen ketjun aina johonkin kohtaan, jota Thomas Mann nimitti "tilapäiseksi ensi-aluksi". Hän tekee sen vaivautuneena ja syystäkin. Nythän koko hänen rakennelmansa leijuu tyhjän päällä. Jotta laiva olisi tukevasti ankkurissa, pitäisi ankkurin olla kiinnittyneenä pohjaan, Perimmäiseen perusteeseen. Mutta nyt se on vain "aika syvällä" vain "tilapäisessä ensi-alussa". "Lukitsitko huoneen? Kyllä, vain muutama ovi jäi auki." (Wittgenstein)

Laivat ajelehtivät. Todellisuuden tutkimattomuus ja mittaamaton syvyys "tuntuvat tekevän kaikesta tutkimustoinnastamme ilkkuvaa pilaa" (Th. Mann). Mutta juuri tämän kiduttavimman epäilyksen hetkellä saapuu tutkijamme avuksi Filosofit, tuo mainio Syvyyksien saalistaja.

Tutkijan ja Filosofin välillä tehdään kaupat, sovitaan työnjaosta "nihil est sine ratione" -lauseen sisältämien velvoitteiden täyttämiseksi. Tutkija saa

vapauden tyytyä "tilapäiseen ensi-alkuun". Syvyyksien saalistaja taas huolehtii lopusta eli hän vie perustelujen ketjun Perimmäiseen perusteeseen asti. Tai ainakin hän lupaa kytkeä sen johonkin todella Mahtavaan totemiin. (Lauletaanpa: "Tuuli vie mua niinkuin roskaa/sä et horju koskaan/ Mahtava totemi")

En löydä sanoja kuvailemaan tuon sopimuksen hetken hartautta enkä hurmioituneen varmuuden tunnetta. Riuduttava epäily on pyyhkäisty tutkijan mielestä pois ja valoisia lapsenusko löytyy jälleen, vieläpä älyllisesti korkeammalta tasolta (siunattu Edistys!).

Myös Syvyyksien saalistajalla on syytä iloon. Filosofit voi todistaa jälleen kerran, ettei hän ole mikään "outsider", hyödylliselle yhteiskunnalle hyödytön viisastelija, epämääräinen taivaanrannan maalari. Ei, hän on tärkeä henkilö tärkeässä yrityksessä. Hän on mukana kehittämässä tiedettä. (Filosofit Raimo Tuomela otsikoikin erään artikkelinsa: "Tieteellinen realismi - tieteen oma filosofia, korostus HM-K)."

Filosofian, erityisesti tieteen oman filosofian arki onkin viime aikoina ollut yhtä juhlaa, tuhlaajapojan ikuista kotiinpaluuta. Isä (tiede) on jatkuvasti rientämässä avosylin vastaan, vasikka teurastetaan (eli nuijitaan hengiltä ns. naivi empirismi). Perin harvoiksi ovat käyneet ne tieteen päivät ja kollokviot, joissa ei ensimmäistä puheenvuoroa olisi joku "tieteen oma filosofia" käyttämässä. Kollokvion laadun mukaan hän puhuu aina jotain fysiikan, tilastotieteen, historian tai sitten yleensä tieteen filosofisista perusteista.

On muuten lähes yhdentekevää mitä hän sitten kertoilee paradigmaista, totuudenläheisyydestä, teorioitten yhteismitattomuudesta, refleksiosta, realismista jne. Tärkeintä on näihin juhlaan kääreisiin kätkeytyvä rauhoittava viesti: että asiat ovat kunnossa, ettei laiva ajelehdi, että tieteellä on naivin empirismin ramohdettuakin nuo filosofiset perusteet.

Mutta kaikkien juhlien jälkeen koittaa aina arki. Epäilyksen käärmeet luikertavat uudelleenkin löydettyihin varmuuden paratiiseihin. Hetken lumo ei riitä, tarvitaan jotain kouraantuntuvampaa. "Me täytämme oljilla maailmankatsomuksemme aukot. Omaatuntoamme rauhoit-taksemme valitsemme kuitenkin parhaat

oljet." (Wittgenstein) Parhaimman laatuista olkea suomalainen tutkija aa Helsingin yliopiston filosofian laitokselta. Sen väki on suurimmalta osin todellisia "tieteen omia" filosofeja. Heidän tuotteensa on saavuttanut laajaa kansainvälistä meinettä erilaisilla filosofian mesuilla ja maailmannäyttelyissä.

Voisin sommitella mainostekstin:

Älä epäröi enää! Käytä Niiniluodon, Tuomelan ja kumppaneitten SITAATTEJA! Turvallisia! Helppokäyttöisiä! Sopivat joka rakoon ja liitokseen! (Huom! Laaja suomenkielinen valikoima)

* * *

Mutta kaiken tämän jälkeen: mihinkä nämä mainiot tieteen omat filosofit ovat kiinnittäneet laivamme ankkuriköyden? He ovat sukeltaneet sen eräaseen Mahtavaan totemiin - nimittäin tieteesen itseensä. Raimo Tuomela sanookin sen harvinaisen suoraan esittäessään kuulun scientia mensura -teesinsä: "Tämä on nimenomaan ontologinen teesi. Tieteen ajatellaan lopulta ideaalisesti ratkaisevan mitä maailmassa todella on olemassa ja mitä ei." Ilkka Niiniluoto oikaisee vielä mutkan kautta ja sanoo, että "todellisuus ratkaisee tiedeyhteisön lopullisen mielipiteen eikä päinvastoin". "Todellisuus ratkaisee ...", hyvä on, mutta kuka tai mikä sitten tulkitsee nämä "todellisuuden ratkaisut". Sen tekee taas tiede. Ympyrä sulkeutuu jälleen kuten Hemánus ja Tervonen aivan oikein huomaavatkin: "Olemme näin uudelleen eräänlaisessa scientia mensura -teesissä, jonka mukaan tietees-tä ... sittenkin löydetään suhteellisessa mielessä parhaat tosiolevaisen mitat."

"Nihil est sine ratione" oli lyhyt lause, mutta se generoi päättymättömän tarinan, tarinan käärmeestä joka söi häntäänsä. Ja kun se sitä söi, kasvoi sen häntä ja sille riitti taas syötävää, ja kun se sitä söi, kasvoi sen häntä ...

Ja niin edelleen ja edelleen.

2. Minulla ei ole mitään tuon käärmeen elämäntapaa vastaan. Mihinkä tiede voisi muuhun "perustua" kuin tieteeseen. Sen sijaan minua kiusaa näiden oppineiden herrojen tendenssimäisesti hämärä kielenkäyttö.

Mitä Tuomela tarkoittaa sanoessaan, että "tieteen ajatellaan lopulta ideaalisesti ratkaisevan mitä maailmassa ..."

Mitä tarkoittaa Niiniluoto puhuessaan, että "todellisuus ratkaisee tiedeyhteisön lopullisen mielipiteen ..."

Mitä tarkoittavat PH ja IT kirjoittaessaan: "... löydetään suhteellisessa mielessä parhaat tosiolevaisen mitat."

Ovatko Tuomela ja Niiniluoto mahdollisesti vierailleet sellaisessa ajan ja paikan kohdassa, jota on nimitettävä "tieteen lopuksi", tai "ideaaliseksi lopuksi" tai kohdaksi, jossa todellisuus on tosiaan puhunut suunsa puhtaaksi? En pysty saamaan täsmällistä käsitystä ja siksi voin esittää vain arvaillevan tulkin: Tuomela ja Niiniluoto sekoittavat itse tieteen "perusteet" siihen, mitä perinteisessä ontologiassa ymmärrettiin ultima ratiolla. (Tai teologiassa Jumalalla)

Hemánuksen ja Tervosen pitäisi myös pysähtyä pohtimaan kysymystä, joka ehkä tuntuu heistä joutavalta hiustenhalkomiselta, nimittäin: missä mielessä tieteestä on löydettävissä "suhteellisessa mielessä parhaat tosiolevaisen mitat"? Mitä mittakeppiä käyttäen tämä paremmusjärjestys on asetettu? Ilmeisesti "parasta" eli tieteen omaa mittapuuta käyttäen. Tiede on siis tieteellisempää kuin ei-tiede. Aivan varmasti.

Mutta myös musiikki on musiikillisempää kuin ei-musiikki ja niin edelleen.

3. Kun vanhat metafyyysiset systeemit ovat romahtaneet, kun naivi empirismi on uponnut ajan aallokkoon, kun Jumala on kuollut, kätkeytyy tai vaikenee, niin mikä pitää yhteiskuntaa koossa? Olen kuulevinani Niiniluodon, Hemánuksen ja Tervosen äänessä pelokkaan värähdyksen. Olemmeko syöksymässä kohti veristä ja pimeää kaaosta tai tilaa, jossa vahvemman oikeus on ainoa totuus? Tai mikä estää fasismin kaltaisten massahysterioitten puhkeamisen?

Tämän estämiseksi he tekevät tieteestä ultima ration, kohottavat tieteen Absoluuttisen totuuden - tai puhukaamme suoraan: Jumalan paikalle. Karl Popper, jonka mahtava haamu hääräilee ainakin Niiniluodon ajatusten taustalla, teki tämän reiluun tyyliinsä aivan suoraan, kuten voimme hänen omaelämäkerrastaan

lukea. Itävalta-Unkarin romahdettua hän harhaili aikansa eri poliittisissa järjestöissä ja barrikadeillakin. Lopulta hän löysi tiensä luonnontieteilijöiden laboratorioihin ja seminaareihin ja tapasi sieltä siviilisoituneen, mutta samalla ennakkoluulottoman tavan etsiä totuutta, selvitellä erimielisyyksiä jne. Tämän elämänjärjestyksen hän halusi ulottaa kaikkialle yhteiskuntaan. Tieteestä tuli se Mahtava totemi, johon hän tahtoi kytkeä kaiken muun.

Niiniluodon, Hemánuksen, Tervosen ja Popperin huoli kyllä koskettaa minua hyvin syvältä, sillä hyvin samantapaiset pahat aavistukset kiusaavat minuakin. Mutta en usko, että pimeyden nousu voitaisiin väistää sillä, että tiede korotetaan asemaan, jonne se ei kuulu. "Filosofisen ongelman muoto on: 'En ole perillä paikoista'." (Wittgenstein)

Tiede on ... vain tiedettä. Yrittäessämme antaa sille vielä jonkun muun aseman elämässämme - esimerkiksi Jumalan tyhjäksi jääneen valtaistuimen - me luomme vain lisää sekavuutta ja omituisia henkisiä kouristusliikkeitä. Luulen, että hyvistä tavoitteistaan huolimatta PH:n ja IT:n ns. praksisteihin kohdistama kritiikki on enimmältään tuollaista. Samaa tietysti voisi sanoa Popperin tavasta "arvioida" Platonin, Aristoteleen, Hegelin tai Marxin ajattelua - tai Niiniluodon tavasta "kritikoida" Heideggerin "instrumentalistista tiedekäsitystä" (!).

Minä en voi ymmärtää, enkä ainakaan hyväksyä, sitä hysteeristä, pakkomielleistä kiirettä ja tohinaa, jolla kaikki on mahdollisimman pian lyötävä "halki, poikki ja pinoon". No, usein sama tohinan aalto tempaa minutkin mukaansa.

4. Mitä sitten itse journalistiseen käytäntöön tulee, niin huomaan katselevani monia uuden journalismin (tai sellaiseksi väitetyn) ilmentymiä hieman samalla silmällä kuin Hemánus ja Tervonen. "Virityksissä" ei olla juuri päästy tyhjäänpäiväisiä muotokeikailuja pidemmälle - minulla ei ole mitään lisättävää taannoisessa **Pahkasiassa** (4/85) julkaistuun erinomaiseen "Perliini-aukeamaan".

Ymmärtääkseni se ihan perinteinen journalismi on jotain sellaista, mitä pitäisi tällä hetkellä puolustaa. Mutta tässä ei ole kysymys mistään kuvitellusta

praksismi/realismi -rintamajaosta? Ovatko **Iltasanomien** tai **Iltalehden** inhoittavat lööpit sitten "praktisistien" vai kenties "objektivistien" aikaansaannoksia? Voiko ylipäätään keksiä mitään absurdimpaa kuin yrittää palauttaa journalismin kuumehorkat ja jännitteet joihinkin sublimeihin filosofisiin kiistakysymyksiin. Mistä on peräisin usko, että ne aina olisivat muka viime kädessä "kaiken taustalla"?

Miten järkevä olikaan K. Pietilän toteamus ja loppuratkaisu pitkään jatkuksessa "journalismikeskustelussa": "... Debatin kuluessa minulle alkoi selvitä, että eteenpäin päästäkseni on tieto-opilliset kysymykset hylättävä ja lähdettävä tarkastelemaan kysymystä sosiologisesti: millainen on se sosiaalinen tila, jonka joukkotiedotustapahtuma virittää."

Ymmärtääkseni Pietilän ratkaisu on hyvin samantapainen, mihin Wittgenstein pyrki filosofiassaan (tai "filosofoidessaan"): "Kun filosofit käyttävät jotakin sanaa - 'tieto', 'oleminen', 'olio', 'minuus', 'lause', 'nimi' - ja yrittävät käsittää asioiden olemuksen, meidän on aina kysyttävä itseltämme: Käytetäänkö tätä sanaa sitten siinä kielessä, jossa sen kotipaikka on, todella koskaan tällä tavalla? - **Me** palautamme sanat niiden metafyyisistä käytöstä takaisin niiden jokapäiväiseen käyttötapaan."

Sanojen metafyyisinen käyttö - ja kielen noituminen - oli Wittgensteinin mukaan pääsääntöisesti sitä, että sanojen "luonnollisen" monimielisen käytön (kielipeliin moninaisuuden) takaa yritettiin löytää niiden "oikea mieli" tai merkitys, kielen ja asioitten yksikäsitteinen järki ja järjestys, niiden oikea "olemus". Filosofit, sankarillinen Syvyyksien saalistaja, haluaa sitten sukeltaa tämän Oikean ja Ainoan Totuuden esiin ja kohottaa sen päänsä päälle kaikkia pimeyden valtoja vastaan. Tämä on kaunista ja - pettevää.

Wittgensteinin strategia palauttaa sanat niiden metafyyisistä käytöstä takaisin niiden jokapäiväiseen käyttötapaan tuntuu jotenkin masentavan arkipäiväiseltä. Tulee mieleen vanha vertaus kamelista ja neulansilmästä. Hemánus ja Tervonen kirjoittavatkin vastauksena Pietilälle:

(Pietilän) "Viittaus sosiologisen tar-

kastelun välttämättömyyteen ei ole perusteltu, koska **kunnianhimo**inen (korostus HM-K), yhteiskuntaa syvällisesti tuntemaan, selittämään ja ymmärtämään pyrkivä sosiologia ei sekään voi välttää tieto-opillisten kysymysten tiedostamista eikä niiden ratkaisuyrityksiä. (kouristuksia, kouristuksia - HM-K) Enempää tieto-oppi kuin se laajempi kokonaisuus johon se kuuluu, filosofia, eivät ole koristeita jotka voidaan mielivaltaisesti joko hyväksyä käyttöön tai hylätä käytöstä."

Wittgenstein oli myös selvillä, ettei kyse ollut kouristuksista, vaan pakkopaidoista, joidenka riisuminen vaati hyvinkin monimutkaisia terapioita.

Mutta siis: Sanat on palautettava niiden metafysisestä käytöstä niiden jokapäiväiseen käyttötapaan. Tieto-opillisten noidanlukujen sijasta on tutkittava, minkälaisissa käyttöyhteyksissä sanat ja kielipelit toimivat, minkälaisia sosiaalisia tiloja joukkotiedotustapahtuma virittää ja päinvastoin.

5. Ennen Hemánuksen ja Tervosen kirjaan tutustumista laskin itseni perinteisen tai objektiivisen joukkotiedotuksen kannattajiin. Kantani ei muuttunut nytkään, mutta tuota etikettiä en enää haluaisi käyttää. Lasken itseni yksinkertaisesti vain muinaisen reporadion kannattajiin ja niihin, jotka sitä perinnettä haluavat jatkaa ja kehittää. Luulen, että sama sydän sykkii myös Hemánuksen ja Tervosen rinnassa - kaikkien noiden filosofisten pakkopaitojen alla.

Heikki Mäki-Kulmala

Asiakkaat ja sosiaalihuollosta tiedottaminen

Sosiaalihuollon tiedotuksesta keskustellaan nykyään aikaisempaa enemmän sekä sosiaalihuollossa (ks. esim STM 1986, 38-41; Nieminen 1986) että myös sosiaalipolitiikan tutkimuksen parissa (ks. esim. Golding & Middleton 1982 ja siitä virinnyt keskustelu, mm. Eräsaari 1984a). Sosiaalihuollon tiedottamista voidaan tarkastella sosiaalivaltion julkisuuteen suuntautuvana julkisuustyönä, jonka (ideaalisena) tavoitteena on nykyjulkisuuden epäoikeudenmukaisuuksien vähentäminen (vrt. Eräsaari 1984b, 148-151). Koska sosiaalihuoltolaki velvoittaa kuntia tiedottamaan sosiaalipalveluistaan, voidaan ajatella eräänlaisen habermasilaisen "julkisuuskäskyn" olevan lisääntyneen keskustelun taustalla.

Myllärisen (1986) tekemä suppea selvitys osoitti, että sosiaalihuoltolakiin sisällytetty tiedottamisvelvoite ei ollut lisännyt sosiaalihuoltoa käsittelevien artikkeleiden määrää, itse asiassa kartoitetussa lehdessä ilmestyneiden juttujen määrä oli laskenut (v. 1983 102 kpl - v. 1985 94 kpl). Siten voi otaksua, että tiedottamisen määrää ja luonnetta säätelee tekijöitä, joihin hallinnollisiin määräyksiin ei kyetä puuttumaan.

Tässä puheenvuorossa käsitellään sosiaalihuollon tiedottamista "asiakkaan näkökulmasta" - ei teoreettisesti virittyneenä tai hallinnollisena ongelmana. "Asiakasnäkökulma" on tietenkin varsin epämääräinen lähtökohta; se on kuitenkin vakiintunut sosiaalipolitiikan nykykeskustelussa tarkoittamaan sosiaalivaltiokansalaisen eduista lähtevää kriittistä näkökulmaa sosiaalivaltiollisiin palveluihin. "Asiakasnäkökulma" merkitsee itse asiassa sosiaalivaltion organisaatioiden sisäiseen julkisuuteen suuntautuvaa **julkisuuskontrollia**.

Asiakkaiden näkökulmasta sosiaalihuollon palveluita ei voi kehittää vain tiedotusta lisäämällä. Vaikka mielikuvituksen käyttö ja markkinahenkisyys tekevätkin tiedotuksen kiinnostavammaksi, vasta tiedotuksen sisältöjen kehittä-